

PUBLIKACIJOS

DOMAS KAUNAS

**KARALIAUČIAUS SPAUSTUVININKO IR KLAIPĖDOS KNYGRISIŲ
GINČAS DEL 1791 METŲ
LIETUVIŠKOJO GIESMYNO PLATINIMO**

Senosios lietuviškos knygos istorijos archyviniai šaltiniai, esantys Lietuvoje, yra labai negausūs. Tai, kas žinoma, jau ne kartą naudota ir komentuota pačių knygotyrininkų, literatūros, kultūros ir visuomeninio politinio gyvenimo istorikų. Savaimė kyla poreikis šaltinių paieškas plėtoti už Lietuvos ribų. Taip pat gerai žinoma, kad didžiausių galimybių teikia dviejų šalių — Lenkijos ir Vokietijos — archyvai bei bibliotekos. Galbūt daugiausia archyvinių dokumentų yra Vokietijoje. Teiginys grindžiamas dviem aplinkybėmis. Pirma, iki XIX a. pradžios Mažajoje Lietuvoje lietuviškų knygų išėjo pusantro karto daugiau nei Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje, antra, kaip paaiškėjo tik dabar, Antrojo pasaulinio karo pabaigoje vokiečiai rūpestingai ir planingai išvežė visus bent kiek svarbesnius Rytų Prūsijos archyvus. Šiandien jie sutvarkyti ir atiduoti naudotis mokslininkams. Pats svarbiausias lietuviškos knygos istorijai yra valstybinis Prūsijos kultūros palikimo slaptasis archyvas Berlyne. Karaliaučiaus universiteto fonde laikomos beveik visos profesorių lituanistų, Lietuvių kalbos seminaro, fakultetų ir kitų padalinių bei asmenų, tiesiogiai susijusių su lietuvių raštija, bylos. Ypač svarbus fondas, susidaręs Karaliaučiaus universitetui tris šimtmečius vykdžius viso krašto knyginkystės organizatoriaus, kontrolieriaus ir teisėjo funkcijas. Jis turi trumpą pavadinimą „Knygos“ („Bücher“) ir apima medžiagą poligrafijos, leidinių cenzūros, knygų prekybos, knygų aukcionų, knygrišytės, kalendorių, periodinių leidinių ir bibliotekų klausimais. Šiame fonde iš viso saugomų 238 bylos; vienos turi tik po keletą lapų, kitos — po keletą masyvių tomų. Bylos dar sugrupuotos į skyrius „Bendrybės“ (Generalia) ir „Atskirybės“ (Spezialia). Pastarajame, pačiame didžiausiame (Nr. 31—238), bylos suregistruotos asmenų, kuriems jos skirtos, pavardžių abėcėlės tvarka. Tarp jų yra pirmosios lietuviškos knygos spauštuvininko H. Veinreicho, prūsiško katekizmo spauštuvininko ir europinio užmojo prekybininko J. Daubmano, žymiausių feodalizmo epochos lietuviškos spaudos leidėjų Roisnerių, Hartungų ir kitų, į lietuviškos knygos istoriją tvirtai įėjusių asmenų archyvinė medžiaga. Lietuviškieji dalykai dažniausiai yra giliai užslėpti. Bylose apstu kunigaikštiskosios ir karališkosios valdžios knyginkystės darbuotojams suteiktų privilegijų, kitų teisinių dokumentų, verslininkų prašymų, skundų, jų tyrimo medžiagos, administracijos valdininkų ir cenzūros tarnybinių raštų, konfiskuotų spaudinių, dažniausiai katalogų ir laikraščių numerių. Apčiuopiamos medžiagos lietuviškos knygos istori-

jos tema paprastai nebūna daug. Duomenų tenka ieškoti nuosekliai verčiant lapą po lapo ir eilutėse ieškant pažįstamų vardu bei leidinių pavadinimų. Savaiame suprantama, kad labai svarbios tos bylos, kurios skirtos atskiram lietuviškam leidiniui arba su juo susijusiam įvykiui. Deja, tokių nėra daug, o viena iš svarbiausių laikytina 139k fonde 98 numeriu pažymėta byla. Ji skirta 1791 m. Karaliaučiaus lietuviškajam giesmynui. Apilanke sukaupti dokumentai atskleidžia mums visiškai nežinomas šios knygos leidimo ir platinimo aplinkybes.

1791 m. giesmyną išleido dinastinė Hartungų spaustuvė, tuo metu priklausiusi labai gabiame šios giminės atstovui Gotlybui Lebrechtui (1747—1797). Hartungų oficina leido ir spausdino beveik visas lietuviškas knygas, kurioms turėjo išsirūpinti Prūsijos karaliaus privilegiją, ir nebijojo konkurentų. Prie spaustuvės 1745—1798 m. taip pat veikė knygynas. Čia savininkas pagal to meto taisykles galėjo prekiauti neįrištomis mažo formato ir įrištomis didelio formato knygomis. Joks spaustuvininkas neturėjo teisės savo leidinių pardavinėti miestų mugėse ir kitose viešose vietose. Lietuviškas giesmynas buvo laikomas pelninga knyga. Jis buvo skaitomas bažnyčioje ir namie, turėjo ilgąamžį sudarymo bei redagavimo tradiciją. XVIII a. antroje pusėje giesmynas pavadinimu „Iš naujo perveždėtos ir pagerintos giesmų knygos...“ buvo išspausdintas aštuonis kartus. Jį redagavo Papelkių kunigas ir poetas A. F. Simelpenigis, tačiau vokiečių istoriografijoje leidinys paprastai vadinamas giesmyno atnaujinimui vadovavusio vyskupo J. J. Kvantto vardu. Vieną kartą giesmyną savo iniciatyva suredagavo ir pavadinimu „Giesmės šventos bažnyčioje ir namej giedojamos...“ (1781) paskelbė G. Ostermejeris. Dėl jo darbo kilo įnirtingų filologinio pobūdžio ginčų. Į juos įsitraukė kai kurių parapijų kunigai, o per dvasininkus netiesiogiai — ir giesmyno skaitytojai. Atrodo, daugiausia G. Ostermejerio oponentų buvo lietuviškiausiose Priekulės ir Verdainės (dabar Silutės miesto dalis) parapijose. Jų kunigai naujojo giesmyno į savo bendruomenes iš viso neįleido. Tačiau veikiai susidurta su tokio savo pačių užsispyrimo vaisiais — bažnyčiose ir namuose ėmė stigti vienos iš svarbiausių protestantų apeigų knygų. Kunigams šią problemą galiausiai pavyko išspręsti. Prenumeratos būdu jie surinko užtektinai lėšų ir, įteikę jas G. L. Hartungui, paragino dar kartą perspausdinti senąjį, vadinamąjį J. J. Kvantto giesmyną. Spaustuvininkas, nujausdamas pelną, kvietimą priėmė ir 1791 m. pradžioje išleido naują knygos tiražą. Jis taip pat ėmėsi organizuoti platinimą. Įrišęs knygą, užsakytąją tiražo dalį G. L. Hartungas nusiuntė Priekulės ir Verdainės kunigams, o likusią bandė realizuoti pats. Reklamos sumetimais jis taip pat vokiečių kalba išspausdino informacinį lapelį-laišką, kurį paštu išsiuntinėjo lietuviškų parapijų kunigams. Jame buvo nurodytos knygos įsigijimo sąlygos ir kaina. Iš tikro spaustuvininkas neturėjo teisės prekiauti įrištu giesmynu. Pagal 1744 m. patvirtintus knygrišių cecho nuostatus giesmynas priklausė išimtinai knygrišių pardavinėjamų spaudinių asortimentui. Į jį įėjo visi religijos praktikai ir mokymui skirti leidiniai. Jais knygrišiai prekiaudavo savo dirbtuvėse arba turguose; pagal tai knygos imtos vadinti „turgaus knygomis“. Atsi-

žvelgiant į formatą, tokios knygos taip pat buvo vadinamos ir profesionaliame knyginkinukų žargone paplitusiu terminu „mažieji dalykai“.

Pirmieji į G. L. Hartungo leidinį reagavo Klaipėdos knygrišiai. 1791 m. vasario 12 d. jie parašė išsamų skundą ir, pridėję iš uostamiesčio lietuvių kunigo M. Faithėferio gautą informacinį lapelį-laišką, nusiuntė karališkajai valdžiai į Karaliaučių. Iš šio dokumento gerai matyti Prūsijos provincinio miesto smulkaus knygų prekybininko darbo sąlygos, jo veiklos teisiniai pagrindai ir pačios lietuviškos knygos buklė. Skundo autoriai tiesmukiškai kaltino G. L. Hartungą pažeidus knygrišių cecho privilegiją ir be jokių išlygų reikalavo uždrausti platinti įrištą giesmyną tiek spaustuvininkui, tiek jį rėmusiems čionykščių paraprijų kunigams. G. L. Hartungui buvo prikišamas ir lupikavimas. Savo argumentaciją klaipėdiškiai sustiprino ir psichologinio pobūdžio motyvu, pabrėždami: „jei dar spaustuvininkams bus leista prekiauti įrištomis knygomis, kas yra mūsų darbas, tai iš ko tada mes turėtume pragyventi ir kuo mokėti mokesčius?“. Po skundu pasirašė visi trys uostamiesčio knygrišiai: L. J. B. Hildebrandtas, J. Montzheimeris ir J. D. Vykas. Iš tikro tai yra pirmosios lietuvių knygotyryninkų žinios apie šio verslo atstovus Klaipėdoje. Remiantis parašais, galima daryti išvadą apie jų tautybę (visi vokiečiai) ir dirbtuvių skaičių (trys).

Skundas pirmiausia pateko į Rytų Prūsijos vyriausybės, vadinamosios Etatsministerijos, vadovo ir evangelikų bažnyčios konsistorijos prezidento F. G. Groebeno rankas. Aukštasis Karaliaučiaus valdininkas jau vasario 14 d. karaliaus vardu paliepė G. L. Hartungui pasiaiškinti. Sprendimą dėl skundo vyriausybė ketino priimti išklaiusi abi puses. Spaustuvininko pasiaiškinimas parašytas po mėnesio — kovo 14 d. Tai knyginkystės padėtį gerai žinančio, išsilavinusio, mokančio logiškai atskleisti problemas esmę ir sklandžiai rašyti inteligentno dokumentas. G. L. Hartungas atsargiai, tačiau iš esmės kritikavo teisinius skundėjų argumentus. Pirmiausia jis savo poelgį grindė visuomenės spaudimu — žmonės skundžiasi nepaprasta giesmynų stoka, tikintieji perka senas, sudėvėtas knygas ir jas taiso. Autorius savo rašte paminėjo ir vieną įdomią detalę. Anot G. L. Hartungo, lietuvių jaunuoliai pagal seną paprotį giesmynus dovanoja savo nuotakoms. Įrodymams sustiprinti spaustuvininkas pabrėžė kunigų iniciatyvą. Tai jie rinko lėšas ir reikalavo, kad netrūktų Dievo tarnybai reikalingų priemonių. Pasiaiškinimo autorius visiškai atmetė moralinio pobūdžio knygrišių priekaištus. Esą pelno jis nesivaiko, labdaros sumetimais neturtingiems mokiniais net padovanoja keletą giesmyno egzempliorių. Kita vertus, kiekvieno valia pirkti knygą ar jor nepirkti už prašomą kainą. Toliau G. L. Hartungas labai taktiškai, bet nedviprasmiškai suabejojo, ar knygrišiai gerai suvokia jiems suteiktos privilegijos prasmę. Juk joks dokumentas, o juo labiau „šviesiausiojo ir galingiausiojo karaliaus“ valdžia negali kliudyti tikintiesiems apsirūpinti reikalinga literatūra. Spaustuvininkas akivaizdžiai kritikavo atgyvenusią feodalizmo epochos cechinių privilegijų sistemą, pažymėdamas, kad, nepaisant draudimų, gyvenimas savaime verčia prekiauti įrištomis tikybos knygomis. Tai daroma tiek Karaliaučiuje, tiek kituose miestuose. Spaus-

tuvininkas ragino knygrišius imtis lietuviškų knygų leidybos ir patiems apsirūpinti darbu.

Bylos pabaigoje yra dar vienas dokumentas. Tai trumpa Lietuvos karo ir domėnų rūmų Gumbinėje pažyma, parengta sekretoriaus Geperto. Dokumentą 1791 m. kovo 18 d. pasirašė penki aukšti čionykščiai valdininkai. Pažymoje nurodyta, kad dėl giesmyno pardavinėjimo rūmai gavo ir visos provincijos knygrišių cecho skundą. Valdininkai, su prūsišku uolumu pasirėmę 1744 m. knygrišių privilegija, pareikalavo uždrausti j prekybą veltis kunigams, o jau gautas knygas sugražinti G. L. Hartungui. Tačiau į Karaliaučių nusiūstas Lietuvos karo ir domėnų rūmų raštas aukštesniajai valdžiai nepadarė jokio įspūdžio. Tai matyti iš jos pabaigoje skubiu ir sunkiai perskaitomu braižu balandžio 4 d. užrašytos rezolucijos. Autorius, kurio pavardės, gaila, nepavyko dešifruoti, dėl irištų knygų prekybos nekaltino nei spaustuvininko, nei kunigų. Jis pažymėjo, kad Klaipėdos ir Gumbinės knygrišiams reikia sudaryti sąlygas užsidirbti ir iš ko kito. Platinti tikybos literatūrą, ypač atkampiose provincijos vietose, buvo tiesioginė dvasininkų pareiga. Ji, beje, užfiksuota ir pagrindiniame bažnyčios nuostatų rinkinyje „Corpus constitutionum prutenicarum“ (1721), kurį Karaliaučiaus pareigūnai gerai žinojo ir juo vadovavosi. Tokia nuomonė ir buvo pranešta abiem konfliktuojančioms pusėms. Klaipėdos knygrišių sukeltas ginčas įtikinamai parodė, kad cechinė knyginkystės organizacija jau buvo atgyvenusi. Netrukus ji buvo panaikinta. Toliau lietuviškoji knyga rutuliojosi naujomis, rinkos ir laisvo verslo sąlygomis, kurios leidėjams ir prekybininkams kėlė ne mažiau sudėtingų, o kai kada ir daug aštresnių problemų. Tai liudija kitos, Vokietijoje atsidūrusios lietuviškų spaudinių archyvinės bylos.

Dauguma XVIII a. aukščiausios Prūsijos karališkosios valdžios institucijos bylų, o kartu ir publikuojamoji šiame mokslo darbų tome yra parašyta ant tiems laikams būdingų didelių standartinio formato pilko popieriaus lapų. Byla parengta pagal tipines ano meto raštvedybos taisykles: dokumentai turi visus kanceliariusius atributus (raštininkų pavardžių ir adresatų nuorodas, valdininkų pastabas ir rezolucijas, žyminio mokesčio antspaudus), tekstas parašytas tik dešinėje lapo pusėje, lapai jungiami ne numeracija, bet kustodu. Byla galutinai sutvarkyta, tiesa, nevisiškai laikantis dokumentų chronologinės eilės. Praėjus kuriam laikui po kilusio ginčo, lapai subrošiūruoti ir sujungti virvute, pirmajame lape yra archyvaro užrašytas įvykio esmę nusakantis pavadinimas ir data. Iš prierašų lapų pakraščiuose akivaizdu, kad spaustuvininko ir knygrišių konflikto klausimu būta daugiau tarnybinių raštų bei laiškų, tačiau jie į bylą nepateko. Jų likimas mums nežinomas. Publikacijoje dokumentai sunumeruoti ir skelbiami logine ir chronologine tvarka, autorių padaryti teksto pabraukymai ir kitokie išskyrimai publikacijoje žymimi pusjuodžiu šriftu ir kursyvu. Vokiškojo teksto rašyba ir skryba pateikiama ku arčiau originalo, nors jame apstu akivaizdžių riktų.

Archyvinę medžiagą parengti spaudai padėjo nemažai talkininkų. Iš jų ypač išskirtina teksto vertėja į lietuvių kalbą R. Slaitaitė ir dešifruotoja M. Tupčiauskaitė-Ragožina. Pačias sunkiausias vietas perskaitė vo-

kiečių kalbininkas Dr. Friedhelmas Hinze ir jo kolegos iš Berlyno. Vi-
siems paramą suteikusiems asmenims publikacijos autorius nuoširdžiai
dėkoja.

1.

Allerdurchlauchtigster Grossmächtigster König!
Allergnädigster König und Herr!

Wir sehen uns gedrungen Eurer König. Majestaet allerunterthänigst
anzutreten; und die Veranlassung dazu ist folgende.

Der Buchdrucker Hartung in Königsberg, hat das alte litthauische
Gesangbuch vom Doctor Quandt von neuem drucken; er hat es daeben
auch zugleich binden lassen; und sucht es jezt durch die Land=und
Stadt-Prediger der Provintz zu debitiiren.

Wir legen von seinem diesfälligen Circular-Schreiben, sein, an den
hiesigen litthauischen Pfarrer Veithoeffter gekommenes Exemplar zu Eu-
rer König. Majestaet allerhöchsten Einsicht bey.

Nicht zu gedenken, dass der Verkauf gebundener Markt=Bücher,
worunter vorzüglich auch die Gesangbücher zu zählen sind, dem Har-
tung schon an sich nicht erlaubt ist: so wird auch selbst das Publicum
durch die von ihm, in seinem Circular-Schreiben festgesetzten Preis
äusserst übervortheilt; indem wir ein gebundenes Gesangbuch in Leder
mit blauem Schnitte, und Clausuren, für welches Hartung 45 gr. ansetzt,
in Rücksicht, dass der Landsmann grösstentheils unvermögend ist,
jederzeit für 36 gr.; ein Gesangbuch in Leder mit blauem Schnitte, ohne
Clausuren, welches Hartung 42 gr. ansetzt, für 33 gr.; ein Gesangbuch
in Leder mit verguldetem Schnitte und Clausuren aber, wofür er 60 gr.
nimmt, für 48 gr.; und ein ähnliches ohne Clausuren, welches bey ihm
57 gr. kostet, für 45 gr. verkauft haben.

Aus den hier von uns bestimmten Preisen, für jede Gattung eines
gebundenen Gesangbuchs; und jenen vom Hartung in seinem Circular-
Schreiben festgesetzten, wollen also Eurer König. Majestaet den merkli-
chen Unterschied zwischen den unsrigen, und den Hartungschens, mit
mehrerm huldreichst zu entnehmen; und hieraus zugleich auf seine
eigentliche Intention; die wohl nichts anderes, als eine Uebersezzung des
Publicums, und auf Beeinträchtigung unseres Nahrungs-Gewerbes invol-
viren kann, zu schliessen geruhen.

Wenigstens können die Hartungschens Preise dem bey weitem ärme-
ren Theile der Litthauer nicht gleichgültig seyn; und obgleich er in
seinem Circular-Schreiben dessen Erleichterung affectiiren will: so ergibt
sich dennoch aus der von uns erwiesenen beträchtlichen Difference, in
seinem und unseren Verkaufs-Preisen, als nach welchen letztern wir die
Gesangbücher von je her debitiirt haben, dass sein diesfälliges Vergeben;
nicht weiter, als eine leere Vorspiegelung ist.

Ueberhaupt Allergnädigster König und Herr! Können wir uns bey
einem solchen offenbahren Eingriffe in unsere Rechte nicht beruhigen,
sondern erkühnen uns vielmehr; indem wir deshalb unsere Zuflucht zu

Eurer König. Majestaet nehmen, allerhöchst dieselben um die schlechtigste remedur dagegen allerunterthänigst anzuflehen.

Wir sind an diesem ohnehin nur kleinen und überaus theuren Orte 3 Buchbinder, die alle ihr Brodt und ihren Unterhalt verdienen wollen, und wenn es auch den Buchdruckerⁿ gestattet werden sollte, mit gebundenen Marktbüchern, die doch blos zu unserm Fache gehören, zu hausiren, wovon sollen denn wir mit den unsrigen leben, und auch alle uns obliegende öffentliche Lasten entrichten?

Wir würden durch dergleichen offenbare Beeinträchtigungen unseres Nahrungs-Gewerbes mit unsern zum Theil zahlreichen Familien gewis in die äusserste Verlegenheit gerathen; wir werden in kurzem total ruinirt, und nur zu bald ein Raub der bittersten Dürftigkeit werden müssen.

Und dass Euler König. Majestaet nach Dero unbegrenzten Gnade, und Menschenliebe an dem Verderben Ihrer getrauen Unterthanen keinen Wohlgefallen haben, daran sind wir zu sehr überzeugt, als dass wir nicht eine gewisse Hülfe und Erhöhung zuversichtlich hoffen dürften.

Denn dass ein solches offenbares hausiren mit gebundenen Gesangbüchern, welches der Buchdrucker Hartung sich in dem gegenwärtigen Falle zu unserem Nachtheil erlauben will, schon an sich nicht erlaubt seyn kann, glauben wir, ist zu deutlich in den Gesezen begründet, als dass solches einer noch näheren Erörterung bedürfte; wir wollen hier also nur so viel allerunterthänigst anmerken, dass dieses Unternehmen auch unserem Innungs-Privilegio, nach welchem der Verkauf gebundener Marktbücher; worunter wie schon gesagt, vorzüglich die Gesangbücher gehören, lediglich den Buchbindern gebühret, ganz wiederstreitet, und obgleich wir nicht im Stande sind, solches Euler König. Majestaet zugleich mit zu unterlegen; indem es sich bey dem Gewerke der dortigen Buchbinder, zu welchem auch wir gehören; befindet: so wird sich dennoch die Wichtigkeit dieses Behauptens sogleich ergeben wenn allerhöchstdieselben nur huldreichst geruhen wollen, solches von dieser zu erfordern.

Allergnädigster König und Herr! Es sind nun schon 10. Jahre, dass wir wegen der Streitigkeiten die in Ansehung des Ostermeyerschen Gesangbuchs obgewaltet haben, den Verkauf des alten Lith. Gesangbuchs, der doch jederzeit ein Haupt-Articel unseres Gewerbes gewesen ist, und also auch mit zu unserer Subsistence gehöret; haben entbehren müssen, und nun: da es von neuem aufgelegt wird, will ein anderer, dem solches gar nicht zustehet, in unsere Rechte eingreifen, und uns unser reshtmässiges Brodt auf die unverantwortlichste Art entreissen.

Wir schmeicheln uns indessen, dass Euler König. Majestaet solches um so weniger verstaten werden, als allerhöchstdieselben nach Dero allgemein bekannten Gerechtigkeits-Liebe, stets gewohnt sind, einen jeden Dero getreuen Unterthanen bey seinen wohlhergebrachten gerechtesamen kräftigst und huldreichst zu stützen: denn so wenig es uns erlaubt ist, dem Privilegio des Hartung, und aller übrigen Buchdrucker Abbruch zu thun; eben so wenig kann es auch ihm frei stehen, unsere uns höchsten Orts verliehene Rechte zu schmälern.

Es ergeth daher an Eurer Königl. Majestaet unsere dehmüthige und zuversichtliche Bitte, dass allerhöchstdieselben so gnädigst als gerechtest geruhen wollen.

Nicht allein den Buchdrucker Hartung alles, unserem Gewerks-Privilegio zuwiederlaufende Hausiren mit gebundenen Litthauischen Gesangbüchern unmittelhahr untersagen; sondern auch den von demselben intendirten Verkauf durch die Prediger der Provinz, durch die Inspectoren der hiesigen Diöces verbieten zu lassen. Wir schmeicheln uns übrigens dass Eurer Königl. Majestaet durch eine schleunige huldreiche Abheilung unserer Beschwerden, zugleich die Rechte unseres Privilegiums völlig sicher zu stellen die Gnade haben werden, und ersterben mit der tiefsten Submission.

Allerdurchlauchtigster Grossmächtigster Königl. Allergnädigster König und Herr. Eurer Königl. Majestaet.

L. J. B. Hildebrandt

Johann Montzheimer

J. D. Wieck

allerunterthänigst gehorsamste die hiesige Buchbinder.

Memel

den 12. Febr. 1791.

2.

Das alte Litthauische Gesangbuch, von D. Qvandt 1750 besorgt; welches, wegen Herausgabe des Ostermeierschen Gesangbuches, 10 Jahre gefehlet hat, habe ich wieder Neu drucken lassen, und wird dieses Gesangbuch Ende Februar c. fertig seyn. Um nun dem ärmern Theil der Litthauer den Ankauf des Gesangbuches zu erleichtern, habe ich einen Vorrath binden lassen, davon die Preise so wohlfeil sind, als solche der zu Markte reisende Buchbinder dafür nicht stellen kann. Ich nehme nemlich für ein ungebundenes Gesangbuch 20 gr.

für ein Gesangbuch in Leder mit blauem Schnitt, mit Clausuren 45 gr.

für ein dito in Leder mit blauem Schnitt, ohne Clausuren 42 gr.

für ein dito in Leder mit vergoldten Schnitt, mit Clausuren 60 gr.

für ein dito dito ohne Clausuren 57 gr.

Ewr. Hochehrwürden bitte an unterschriebene Buchhandlung die Bestellungen zu thun; die Exemplare sollen prompt franco geliefert werden.

Königsberg, den Jan.
1791

Hartungsche Buchhandlung

3.

An den Büchführer Hartung in Königsberg

Ewr. Königl. Majs. von Preussen, unser allergnädigster Herr, lassen dem hiesigen Buchführer Hartung das Vorhaben der Buchbindern in Memel wegen der wieder ihn geführten Beschwerden, hienoben ab-

schriftlich mittheilen; mit dem allergnädigsten Befehl, darauf seine Verantwortung beyzubringen, damit sodann deshalb das weiter nötigste verordnet werden könne. Königsberg d. 14. Febr. 1791.

Groeben

4.

Allerdurchlächtigster Grossmächtigster König
Allergnädigster König und Herr!

Mittelst allergnädigstem Rescript vom 14. Febr: c. et praest: den 7: huj. ist mir anbefohlen, meine Verantwortung über die Beschwerden der Memelschen Buchbinder beyzubringen. Ehe ich zur Verantwortung übergehe, wird es mir erlaubt seyn Ew: Königlichen Majestät den wahren Vorgang allerunterthänigst vorzutragen.

Als das Ostermeyersche Gesangbuch in Litthauen eingeführt werden sollte, wurde es zugleich nachgelassen, dass alte Gesangbuch bey denen Gemeinden, die das Ostermeyersche nicht gebrauchen wollten beybehalten werden könnte. Hauptsächlich behielt dieses alte Gesangbuch die Memelsche Inspection bey. Binnen einen Zeitraum von 10 Jahren würden die Exemplarien des alten Gesangbuchs (da es nicht aufs neue gedruckt wurde) dergestalt vergriffen, dass sich ein grosser Mangel äusserte. Es ging so weit, dass die Litthauer die ihrer Gewohnheit nach, ihren Bräuten ein Gesangbuch schenken, von anderen, alte zerrissene Gesangbücher kauften, sie aufs neue einbinden, und zusammen kleben liessen. Verschiedentlich bin ich von einigen Litthauischen Predigern ersucht eine neue Auflage zu veranlassen; allein da das Ostermeyersche Gesangbuch, in verschiedenen Gemeinden gebraucht wurde, so war ich der Kosten wegen so lange unsicher bis die Prediger zu Pracouls und Werden auf soviel Exemplarien praenumerirten, dass ich der Kosten wegen, wenigstens einigermassen gedruckt war. Eben diese Prediger zu Pracouls und Werden, davon letztere die Ausgabe des Gesangbuchs nicht erlaubt hat, baten mich dass ich die Exemplarien zugleich einbinden und sie ihnen fertig zuschicken möchte. Das letzte habe ich für die Kosten gethan, und oben drein zur Erleichterung die verlangten Exemplarien auf meine Kosten nach Pracouls und Werden gesandt.

Dass ich bei der ganzen Sache nicht Wucher getrieben, lehrt wohl schon der Vorgang der Sache, und würden sich auch nur die zu beschweren haben, die ich zu übervorthen fähig gewesen wäre; überdiess steht es einem jeden frey, ob er ein gebundenes Exemplar für die bestimmte Preise nehmen will. Ich habe denen beiden Gemeinden 24 Exemplarien unentgeltlich für dürftige Schulkinder geschenkt, werde also wohl nicht den Verdacht eines getriebenen Wuchers zu fürchten haben. Schon aus diesem Vorgange erhellet, dass sich die Memelschen Buchbinder ohne Grund beschwert haben. Soll ich auch aber noch gründlicher vertheidigen, so wird es mir erlaubt seyn, mich nach den Vorrechten der Memelschen Buchbinder zu erkundigen.

Ihre Privilegia können wohl nur dahin gerichtet seyn, dass Niemand

ausser ihnen diese Profession in Memel treiben könne. Unmöglich aber können sie dahin extendiret seyn, dass Niemand in Memel ein anderes gebundenes Buch besitzen, und sich ankaufen solle, als was in Memel, und von einem privilegirten Memelschen Buchbinder eingebunden ist, und noch weit weniger können sie bis dahin extendiret seyn dass in Pracouls und Werden kein Eingewidmeter ein anderes Gesangbuch besitzen kann, als was in Memel gebunden ist. Sonach wird es wohl einen jeden im Publico frey stehen sein Buch und sein Gesangbuch da einbinden zu lassen wo er will, und eben so wird es einem jeden im Publico erlaubt seyn, die Besorgung des Einbindens zu übernehmen.

Wenn die Memelschen Buchbinder aber ein dergleichen ausschliessendes Privilegium hätten, so mögen sie die Pracouls und Werdensche Gemeine zur Verantwortung ziehen, oder aber mit denen hiesigen Buchbindern die Sache, und ihre Rechte ausmachen. Die hiesigen Buchbinder müssen sich gefallen lassen, wenn von Berlin aus, beträchtlich viele Exemplarien von Catechismen gebunden hergesandt werden. Die Buchbinder in kleinen Städten müssen sich gefallen lassen wenn viele hundert Schulbücher im Lande an Schulen geschickt werden die hier gebunden sind. Die Memelschen Buchbinder werden sich also auch wohl beruhigen müssen. Es steht ihnen frey, wenn sie den Verlag haben, sich Quantitäten von Exemplarien kommen zu lassen, sie einzubinden, und zum Verkauf vorrätig zu halten. Können die Litthauischen Gemeinden diese Bücher in Memel eben so gut und dauerhaft eingebunden, mit mehrerer Bequemlichkeit, und wie behauptet werden will, wohlfeiler haben; so werden die Buchhändler in Memel Absag genug haben, ohne dass es ihnen nötig ist, durch ungegründete Beschwerden, die auf eine unsittliche Art vorgetragen sind, Vorteile zu erhalten. Ew: Königlichen Majestaet werden allergnädigst geruhen, die Memelschen Buchbinder hiernach allergnädigst zu bescheiden, und mir, so wie jedem im Publico, die Befugniss gestatten, dass er aus Gefälligkeit den Auftrag übernehmen könne: ein Buch einbinden zu lassen.

Ich ersterbe mit der tiefsten Ehrfurcht und Treue

Ew: Königlichen Majestaet allerunterthänigster Knecht
Königsberg den 14. Merz 1791

G. L. Hartung.

5.

An Ein Königl. Hochlobl. Etats Ministerium

Mit Communicirung des unterm 16^t huj. bei uns eingereichten Vostellens der Buchbinder aus sämtlichen Städten hiesiger Provinz samt der Beilage, ersuchen Ein Königl. hochl. [öbliches] Etats Ministerium wir hiermit ganz ergebenst, den Geistlichen in Verfolgung unseres Ans Schreibens vom 24^t Oct. 1744, den Handel mit gebundenen Büchern bei Strafe der Confiscation aufs schärfste zu untersagen, und diejenigen, die bereits dergleichen Bücher von der Hartungschens Buchhandlung in Verlag genommen, hiernach zur Zurücklieferung derselben an die an: Buch-

handlung anzuhalten, da die hiesige Buchbinder allerdings hiedurch den grössten Nachtheil in ihrem Gewerbe leiden müssten.

Gumbinnen, d. 18^t Mart. 1791.

[Die Bemerkung auf der linken Seite:] Zur Königl. Preuss. Litt. Krieges und Domainen Cammerverordnete Präsident, Geheimer Rath und Director, Oberforstmeister, Rätke und Assessores

6.

Resp. der Kgl. Cammer. Es wären die Buchbinder zu Memel mit einer gleichen Beschwerde eingekommen und sey hiernach die Verantwortung des hiesigen Hoff-Buchführers Hartung erfordert. Selbigem wardt abschriftlich zugestellet, mit dem Beysagen, dass da die Buchbinder in Memel und Gumbinnen in ihren Privilegiis Lohn und Broht verlangen hätten, zu verlangen, dass die Einsaassen in denen dortigen Städten und in der benachbarten Gegend Lohn und anderes als von Ihren bebundenen Büch[ern] besitzen sollen so wären ihre angebrachte Beschwerden ungegründet.

Da der Buchführer Hartung die Gesang Bücher verlege, so an die Prediger zu Praeculs und Werden geschickt in Coenigsberg binden lassen, so wären denen Buchbindern in Ihrer Narung et Lohn Eintrag geschehen.

Es sey auch für keinen unerlaubten Bücher Handel anzusehen, wenn die Prediger besonders in entfernten Gegenden sich einige Gesang und andere zum Christenthum nöthige Bücher, von privilegirten Buchbindern gebunden und von einem ebenfalls privilegirten Buchführer kommen liessen und sollen ohne einigen Gewinn bloss in der Absicht vorräthig hielten, um den Gliedern Ihrer Gemeinden, den Ankauf solcher Bücher zu erleichtern.

Die Buchbinder zu Memel sind auff Ihre geführte Beschwerden hiernach zu bescheiden und dem Buchführer Hartung davon Nachricht zu geben.

den 4. April 1791.

Vertimas

1.

Sviesiausias ir galingiausias Karaliau!
Maloningiausias Karaliau ir Pone!

Mes esame priversti nusizemine prisiartinti prie Jūsų Karališkiosios Didenybės, o šio [žingsnio] priežastis yra tokia.

Karaliaučiaus spaustuvininkas Hartungas pakartotinai¹ išspausdino senąjį lietuviškąjį daktaro Kvant² giesmyną, kurį ir įrišo, o dabar per provincijos kaimo ir miesto kunigus ieško būdų, kaip jį parduoti.

Mes pridėdame Jūsų Didenybės aukščiausiam įvertinimui jo čionykščiam lietuvių kunigui Faithėferiui³ atsiųstą aplinkraščio egzempliorių⁴.

Nereikia užmiršti, kad irištų, didelę paklausą turinčių turgaus knygu pardavinėjimas, prie kurių kuo puikiau priskirti ir giesmynai, Hartungui jau savaime neleidžiamas. Kita vertus, ir patys žmonės jo aplinkraštyje nustatytomis kainomis labai apgaunami. Mes, sakysime, į odą irištą knygą su mėlynu pjūviu ir užsegimais, už kurią Hartungas prašo 45 grašius, atsižvelgdami į tai, kad kraštietis dažniausiai neturi pinigų, pardavėme už 36 gr.; giesmyną, irištą į odą su mėlynu pjūviu be užsegimų, kurį Hartungas įvertina 42 grašiais, — už 33 gr.; į odą irištą giesmyną su paaukuotu pjūviu ir užsegimais, už kurį jis ima 60 grašių, — už 48 gr.; o panašų giesmyną be užsegimų, kuris pas jį kainuoja 57 grašius, — už 45 gr.

Iš mūsų kiekvienai irištos knygos rūšiai nustatytų kainų ir iš tų, kurias savo aplinkraštyje nustatė Hartungas, Jūsų Karališkoji Didenybė gali maloningai pastebėti skirtumą tarp mūsų ir Hartungo ir kartu atkreipti dėmesį į jo tikrąją intenciją, kuri nukreipta ne kur kitur, kaip į žmonių suklaidinimą ir gali siekti pakenkti mus maitinančiam verslui. Be to, Hartungo kainoms toli gražu negali likti abejinga neturtingoji lietuvių dalis, ir nors savo aplinkraštyje jis nori pavaizduoti, jog stengiasi sudaryti lengvatų, visgi iš mūsų jau minėtų žymių jo ir mūsų pardavimo kainų, kuriomis mes jau seniai pardavinėjame giesmynus, skirtumų matosi, kad šis jo pardavinėjimas yra ne kas kita kaip akių dūmimas. Apskritai, Maloningasis Karaliau ir Pone, mes juk negalime nusiraminti matydami tokį atvirą kišimąsi į mūsų teises, todėl išdrįstame net daugiau — ieškodami prieglobsčio pas Jūsų Karališkąją Didenybę, nuolankiausiai maldaujame kuo skubiausiai padėti. Šioje mažoje ir pragyvenimui brangoje vietoje esame trys knygrišiai, užsidirbantys sau duoną bei patys save išlaikantys; ir jei dar spautuvininkams bus leista prekiauti irištomis turgaus knygomis, kas yra mūsų darbas, tai iš ko tada mes turėtume pragyventi ir kuo mokėti mokesčius?

Dėl tokio aiškaus mūsų verslo interesų pažeidimo su savo dažniausiai gausiomis šeimomis patektume į labai didelius sunkumus; per trumpą laiką mes būtume visiškai sužlugdyti ir netrukus taptume skurdo aukomis. O kad Jūsų Karališkajai Didenybei su jos neribotu maloningumu ir meile žmonėms nepatiks jai ištikimų tarnų žlugdymas, esame per daug gerai įsitikinę, kad galėtume nesitikėti kokios nors pagalbos ar išklauso.

Mes manome, kad visiškai negalima duoti valios tokiam akivaizdžiam irištų giesmynų pardavinėjimui, kurį šiuo metu mūsų nenaudai sau leidžia spautuvininkas Hartungas; visa tai yra kuo aiškiausiai užfiksuota įstatymuose, kad dar būtų reikalinga tai išsamiau nagrinėti; mes tik norėtume čia nuolankiai pastebėti, kad ši veikla visiškai prieštarauja mūsų cecho privilegijai, pagal kurią irištų turgaus knygų, kurioms, kaip jau minėta, priskiriami ir giesmynai, pardavinėjimas leidžiamas tik knygrišiams; ir nors negalime dabar jos pateikti Jūsų Karališkajai Didenybei, nes ji yra pas cecho, kuriam mes priklausome, knygrišius, ir šio teiginio svarbumas tuojau pat išryškės, jei tik Jūsų Aukštybė maloningai teiks iš cecho ją pareikalauti.

Maloningiausiasis Karaliau ir Pone! Stai jau dešimt metų, kai mes dėl ginčų, susijusių su: Ostermejerio⁵ giesmynu⁶, negalėjome pardavinėti

senojo lietuviškojo giesmyno, kuris visuomet buvo pagrindinė mūsų verslo prekė ir kartu priklausė mūsų pragyvenimo šaltiniui, o dabar, kuomet jis leidžiamas iš naujo, nori kažkas kitas, tam visiškai neturintis teisės, kėsintis į mūsų privilegijas ir pačiu neatsakingiausiu būdu atimti iš mūsų duoną.

Tuo tarpu mes viliamės, žinodami Jūsų Sviesybės meilę teisingumui, kad Jūsų Karališkoji Didenybė, kaip kad Ji yra įpratus, maloningai ir tvirtai parems savo ištikimus pavaldinius; nes lygiai taip pat, kaip ir mums neleidžiama kenkti Hartungo ir kitų spaustuvininkų privilegijoms, lygiai taip pat negali būti leidžiama ir jam siaurinti mūsų tai vietovėj suteiktų teisių. Iš to, kas anksčiau suminėta, ir kyla mūsų nuolankus bei kupinas pasitikėjimo prašymas Jūsų Karališkajai Didenybei teiktis maloningai ir teisingai pasirūpinti tuo, kad spaustuvininkui Hartungui per vietinės diecezijos⁷ inspektorius būtų uždrausta ne tik viskas, kas susiję su įrištų lietuviškų giesmynų platinimu ir prieštarauja mūsų verslo privilegijai, bet ir jo inspiruotas giesmynų pardavinėjimas per provincijos kunigus.

Mes viliamės, kad Jūsų Karališkoji Didenybė greitai ir maloningai suteiks mums savo pagalbą ir malonės visiškai užtikrinti mūsų privilegijos teises. Siekiame šito su giliausiu nuolankumu.

Sviesiausias ir galingiausias Karaliau!

Maloningiausias Karaliau ir Pone!

Jūsų Karališkoji Didenybė!

Didžiai nusižeminę ir paklusnūs vietiniai knygrišiai:

L. J. B. Hildebrandt'as

Johann'as Montzheimer'is

J. D. Wieck'as⁸

Klaipėda

1791 m. vasario 12 d.

2.

Dr. Kvanto 1750 m. parūpintą senąjį lietuvių giesmyną, kurio dėl Ostermejerio giesmyno išleidimo trūko 10 metų, aš daviau vėl naujai išspausdinti, ir šis giesmynas vasario pabaigoje bus galutinai užbaigtas. Kad dabar vargingesnieji lietuviai šitą giesmyną galėtų lengviau nusipirkti, dalį atsargų daviau įrišti. Dėl to kaina yra tokia maža, kokios negali sau leisti po turgus keliaujantys knygrišiai. Aš imu:

už vieną neįrištą giesmyną — 20 grašių,

už vieną į odą įrištą giesmyną su mėlynu pjūviu ir užsegimais — 45 (priešas ranka — 36),

už tą patį įrištą į odą su mėlynu pjūviu be užsegimų — 42(33),

už tą patį įrištą į odą su aukso pjūviu ir užsegimais — 60(48),

už tą patį be užsegimų — 57(45).

Didžiai gerbiama dvasiškąjį Tėvą prašau pateikti užsakymus žemiau nurodytam knygynei; egzemplioriai bus tuoj pat apmokėtu paštu atsiųsti.

Karaliaučius

1791 m. sausio d.

Hartungo knygyнас

3.

Karaliaučiaus knygininkui Hartungui

Jos Didenybė Prūsijos Karalius, mūsų maloningasis Ponas praneša čionykščiam knygininkui Hartungui apie Klaipėdos knygrišių prieš jį iškeltus nusiskundimus ir, pridėdamas jų nuorašą, maloningai įsako pateikti Jam savo pasiaiškinimus, kad vėliau būtų galima imtis reikalingų nurodymų.

Karaliaučius

1791 m. vasario 14 d.

Groebenas¹

4.

Sviesiausias ir galingiausias Karaliau!
Maloningiausias Karaliau ir Pone!

Maloninguoju vasario 14 d. c. et praest. den 7. huj: [palygink ir šio mėnesio 7 d.¹ — D. K.] raštu man įsakoma išdėstyti savo asmeninį požiūrį į Klaipėdos knygrišių nusiskundimą. Prieš pradėdant dėstyti savo nuomonę, tebūnie man Jūsų Karališkosios Didenybės leista nuolankiausiai išaiškinti, kaip viskas vyko iš tikrųjų.

Nutarus Lietuvoje pradėti naudoti Ostermejerio giesmyną, kartu buvo nuspręsta, kad parapijose, nenorinčiose naudotis Ostermejerio giesmynu, gali būti paliktas senasis². Šį senąjį giesmyną daugiausia pasiliko Klaipėdos inspekcija. Per 10 metų³ senojo giesmyno egzemplioriai (kadangi jis nebuvo pakartotinai išleistas) buvo taip išgraibstyti, kad jų pradėjo labai trūkti. Viskas nuėjo tiek toli, kad lietuviai, pagal papratimą savo nuotakoms dovanojantys giesmynus, pirkdavosi iš kitų senus, suplyšusius giesmynus ir duodavo juos suklijuoti bei iš naujo įrišti. Daugelį kartų kai kurie lietuvių kunigai ragino mane išleisti naują leidimą, bet kadangi Ostermejerio giesmyną naudojo įvairiose parapijose, tai aš tol neturėjau finansinių garantijų, kol Priekulės⁴ ir Verdainės⁵ kunigai neuzsiprenumeravo tokio egzempliorių skaičiaus, kad man nors iš dalies pasidengtų išlaidos. Būtent šie Priekulės ir Verdainės kunigai, kurių pastarasis neleido platinti [Ostermejerio] giesmyno, paprašė manęs, kad aš knygas įriščiau ir jiems atsiųsčiau. Už tas lėšas aš tai ir padariau, o be to, dar tuos egzempliorius palengvinimo dėlei į Priekulę ir Verdainę nusiunčiau savo lėšomis.

Kad aš šiame reikale procentų neėmiau, matyti iš visos jo eigos ir skūstis galėtų tik tie, kurių sąskaita aš būčiau sugebėjęs pasipelnyti; o be to, kiekvienam juk leidžiama pasirinkti, nori jis pirkti įrištą egzempliorių atitinkama kaina ar ne. Neturtingiems abiejų parapijų mokiniams aš dovanojau 24 egzempliorius, taigi nemanau turįs bijoti užsitraukti įtarimą, kad lupikavau. Tarp kitko, jau iš visos reikalo eigos aiškėja, kad Klaipėdos knygrišiai skundėsi nepamatuoti. O jei man reiktų gintis rimčiau, tuomet tebūnie man leista pasidomėti Klaipėdos knygrišių privilegijomis.

Jų privilegijos gali būti nukreiptos tik į tai, kad niekas, išskyrus

juos, Klaipėdoje negali užsūminėti šiuo verslu. Tačiau jokiū būdu negali būti, jog jų teisės būtų tiek išplėstos, kad niekas Klaipėdoje negalėtų turėti jokios kitos išraštos knygos, o būtinai turėtų pirkti tik tas knygas, kurios išraštos tik Klaipėdoje jos privilegijuoto knygrišio. Ir dar mažiau privilegijos gali būti išplėstos iki tiek, kad joks Priekulės ar Verdainės parapijos narys negali turėti jokio kito giesmyno, kaip tik Klaipėdoje išrašto. Tikriausiai kiekvienam žmogui galima pasirinkti tiek savo knygą, tiek ir giesmyną ir, reikia manyti, kiekvienam žmogui leidžiama pasirūpinti išrašimui pačiam.

Bet jei Klaipėdos knygrišiai turėtų draudžiančią tai daryti privilegiją, tai jie galėtų Priekulės ir Verdainės parapijas patraukti atsakomybėn arba susitarti su vietiniais knygrišiais dėl reikalo ir savo teisių. Cionykščiams knygrišiams tenka susitaikyti su tuo, kad iš Berlyno atsiunčiama nemažai išrašytų katekizmo egzempliorių. Taip ir nedidelių miestų knygrišiams tenka susitaikyti su tuo kad šimtai vadovėlių, siunčiamų krašto mokykloms, išrašomi čia. Taigi Klaipėdos knygrišiai turėtų jau ir nusiraminti. Jiems būtų galima, jeigu jie patys imtųsi leisti knygas, apsirūpinti pakankamu egzempliorių skaičiumi, juos išrašyti ir laikyti atsargos pardavimui. O jei lietuviškos parapijos šias knygas Klaipėdoje lygiai taip pat gerai ir tvirtai išraštas bei su kitokiais pagerinimais, kaip norima teigti, gautų pigiau, tai Klaipėdos knygu prekiautojai gana daug užsidirbtų. Dėl to jiems čia nebūtų reikėję ieškoti naudos savo nepagrįstais, visiškai nedorovingu būdu pareikštais nusiskundimais.

Jūsų Karališkosios Didenybės maloningiausiai prašoma apie tai pranešti Klaipėdos knygrišiams, o man, kaip ir kiekvienam žmogui, kuris turi tam teisę, leisti iš draugiškumo priimti užsakymą: išrašyti knygą.

To siekiu su giliausia pagarba ir ištikimybė Jūsų Karališkosios Didenybės nuolankus tarnas

Karaliaučius
1791 m. kovo 14 d.

G. L. Hartungas

5.

Didžiai gerbiamai Etatsministerijai

Ryšium su šio mėnesio 16 d. mums įtektu kai kurių šios provincijos miestų knygrišių raštu su priedu, remdamiesi mūsų 1744 m. spalio 24 d. potvarkiu, nusižeminę prašome didžiai gerbiamą karališkąją Etatsministeriją kuo greičiausiai neleisti kunigams prekiauti išraštomis knygomis, baudžiant juos konfiskavimu, o tie, kurie tokias knygas iš Hartungo knygyno jau yra sukaupe, kviečiami grąžinti jas knygynei, nes vietiniai knygrišiai dėl to patiria didžiausią žalą savo verslui.

Gumbinė
1791 m. kovo 18 d.

Prierašas kairėje lapo pusėje: *Prūsų Lietuvos karališųjų karo ir domėnų rūmų prezidentui, slaptajam patarėjui ir direktoriui, vyriausiajam miškininkui, tarėjams ir asesoriams.*

Dėl Karališkųjų rūmų. Buvo atvykę Klaipėdos knygrišiai su tuo pačiu nusiskundimu, kuriame reikalavo čionykščio rūmų knygininko atsakomybės. Pastarajam buvo raštiškai pranešta, pridūrus, kad kadangi knygrišiai Klaipėdoje ir Gumbinėje pagal savo privilegiją reikalauja atlyginimo ir duonos, reiktų siekti, kad tuose miestuose ir aplinkinėse vietovėse gyvenantys [knygrišiai] gautų pelną ir iš ko kito, ne vien iš savo įrištų knygų, tuomet jų pateikti kaltinimai būtų nepagrįsti. Kadangi knygininkas Hartungas leidžia giesmynus ir, Karaliaučiuje įrišęs, nusiuntė juos Priekulės ir Verdainės kunigams, taigi jis prisidėjo prie šių knygrišių pelno sumažėjimo.

Negalima žiūrėti neleistinos prekybos knygomis, jei kunigai, ypač labiau nutolusiose vietovėse, užsisakė iš privilegijuotų knygynų privilegijuotų knygrišių įrištus giesmynus ar kitokias krikščioniškas knygas ir laiko jas nenorėdami gauti pelno, o tik tam kad palengvintų savo parapijiečiams įsigyti tokias knygas.

Dėl Klaipėdos knygrišių skundo reikia jiems apie tai pranešti, o knygininkui Hartungui žinią taip pat apie tai duoti.

1791 m. balandžio 4 d.

Iš vokiečių kalbos vertė Rita Šlaitaitė

P A S T A B O S

1.

¹ Iš naujo perveizdetos ir pagerintos giesmų knygos... [Sud. ir red. A. F. Simelpenigis]. Karaliaučius; Karališkoji Hartungo sp., 1776.

² Johanas Jokūbas Kvantas (Quandt, 1686—1772) — Karaliaučiaus universiteto teologijos daktaras ir profesorius, rūmų pamokslininkas, karališkosios vokiečių draugijos pirmasis prezidentas. Organizavo tautybės knygų leidimą Prūsijos tautų, tarp jų ir lietuvių, kalbomis. Lietuviškai Biblijai ir giesmynui parašė vokiškas istoriografinio pobūdžio pratarmes.

³ Martynas Faithėferis (Veithöfer; Veithoeffer, 1730—1798), kilęs iš zaleburgiečių kolonistų, nuo 1758 m. buvo Klaipėdos lietuvių bažnyčios precentorius, nuo 1771 m. — kunigo J. S. Hasenšteino adjunktas, nuo 1773 m. iki mirties — kunigas. Apie jo veiklą lietuvių raštijoje žinių nerasta.

⁴ Zr. 2 dokumenta.

⁵ Gotfridas Ostermejeris (1716—1800) — Trempų kunigas, lietuviškų giesmynų tyrinėtojas ir redaktorius. Vokiečių kalba parašė „Naują lietuvių kalbos gramatiką“ (1791) ir daugelį kitų lituanistinių veikalų.

⁶ G. Ostermejerio sudarytas ir redaguotas giesmynas „Giesmės šventos bažnyčioje ir namej giedojamos...“ (1781) rėmėsi A. F. Simelpenigio redakcija. Kilus karštiesiems ir prieštaringsiems ginčams dėl jo tinkamumo, giesmyną buvo sunku platinti. Siandien nežinoma nė vieno šios knygos egzemplioriaus.

⁷ Klaipėdos diecezijai XVIII a. priklausė 3 Klaipėdos (vokiečių, lietuvių ir reformatų), Priekulės, Sakūjų (Karklės), Rusnės, Verdainės, Kretingalės ir Kintų bažnyčios. Jai vadovavo inspektoriais vadinami Klaipėdos kunigai, iš pradžių turėję ercprysterio, vėliau — superintendente titulus.

⁸ Apie šiuos Klaipėdos knygrišius daugiau nieko nežinoma. Nedidelę išimtį sudaro L. J. B. Hildebrand'tas. Jam arba jo įpėdinams priklausiusi dirbtuvė tebeveikė 1818 m.

2.

Spausdintas informacinis lapelis-laiškas. Prie G. L. Hartungo nurodytų giesmyno įvairių įrišimų kainų ranka įrašytos Klaipėdos knygrišių kainos. Mes jas pateikėme skliausteliuose. Tiksliai laiško data (diena) nepažymėta. Lapo, siūsto sulanksčius į kelias dalis, kitoje pusėje užrašytas Klaipėdos lietuvių kunigo M. Faithėferio adresas.

3.

¹ Frydrichas Gotfrydas fon Groebenas (1725—1799) — Prūsijos vyriausybės narys, Rytų Prūsijos konsistorijos prezidentas.

4.

¹ Santrumpa nevisiškai aiški.

² A. Bruožis, vėliau V. Biržiška ir kiti bibliografsi iki šiol tebekartoja teiginį, kad G. Ostermejerio giesmynas dėl K. G. Milkaus sukeltos polemikos iš viso neturėjo paklausos, todėl leidejas G. L. Hartungas jo tiražą pardavė makulatūrai. Iš šio rašto matyti, kad giesmynas buvo platinamas gana didelėje Mažosios Lietuvos dalyje. Taigi į makulatūrą pateko tik nerealuotieji egzemplioriai.

³ Iš fikro — per 15 metų (nuo 1776 m.).

⁴ Priekulės kunigu tuo metu buvo Heinrichas Efraimas Trentovius (1738—1810), kilęs iš lenkų bajorų Trentovskių giminės. Lietuvių raštijoje jis nepasireiškė.

⁵ Verdainės kunigu tuo metu buvo Gotfrydas Tydkė (1723—1791). Jis mirė sausio 25 d., tad naujojo giesmyno savo rankose nelaikė. Lietuvių raštijoje kunigas nepasizymejo. Verdainė 1910 m. prijungta prie Silokarčiamos, dabar yra Silutės miesto dalis.

5.

Lietuvos karo ir domenų rūmų Gumbinėje pažyma Etatsministerijai Karaliaučiuje. Iš jos matyti, kad, solidarizuodamiesi su klaipėdiečiais, skundą buvo įteikęs ir provincijos knygrišių cechas. Tekste minimi 1744 m. cecho nuostatai mums nežinomi. Pažymą pasirašė penki valdininkai, iš kurių perskaitoma tik viena pavardė — Heydenreich. Lapo apačioje yra adresato nuoroda („An Ein Königl. [iches] Hochlöbl. [iches] Etats Ministerium“) ir dokumentą parengusio sekretoriaus pavardė (Geppert).

¹ Etatsministerija — Prūsijos valdžios Karaliaučiuje pavadinimas, naudotas nuo XVIII a. pradžios.

6.

Prūsijos valdžios (Etatsministerijos) Karaliaučiuje galutinio sprendimo juodraštis, užrašytas, matyt, sekretoriaus, sunkiai perskaitomu braižu. Teksto pradžia yra Lietuvos karo ir domenų rūmų pažymos tuščioje apatinėje dalyje, tęsinys — dviejose pridėtuose lapuose. Juodraštis rašytas trumpinant žodžius ir braukant tekstą, pažymint pastabas paraštėje. Po tekstų yra pavardė, kurios dešifruoti nepavyko.